

KOCZÓ JÓZSEF

Száz éve született Együd Árpád folklorista
(1921–1983)

Együd Árpád
Réti Zoltán tusrajza, 1981 (képeslap)

„A népköltészet – az irodalommal együtt – az anyanyelv legszebb, legnemesebb művészi kivirágzása, remekműveit tehát jogosan soroljuk, az irodalom remekműveivel együtt, a kultúra időtálló és időtlen értékei közé. Nélkülük az emberiség elképzelhetetlenül szegényebb volna, és egyfajta lelki szegény marad mindenki, aki nem jut el odáig, hogy saját népe folklorját megismerje és birtokba vegye” – olvashatjuk Faragó József néprajzkutató, író megszívlelendő gondolatait a *Magyar Költészet Kincstára* sorozat *Népballadák* című kötetében.

A múlt század közepéig a magyar vidék népe számára még természetes valóság volt a népköltési alkotások, a táncok, egyáltalán a hagyományok továbbadása, átörökítése. Ugyanakkor, ha nem lettek volna megszállott gyűjtők és kutatók, jelenkorunk sokkal kevesebbet birtokolhatna a magyar folklór kincseiből.

Életpályája

Somogy majdani híres néprajzkutatója Perőcsényben 1921. január 30-án Együd József és Bukri Erzsébet házasságából született egyetlen gyermek. Kilencéves volt, amikor édesanyja, az *ides* meghalt. Nevelése így Irma nagynénjére és *attyára* maradt, aki a 20. század elején a község bírója volt. Édesapja fogékony volt a művészetek iránt: szeretett olvasni, verselt, hegedült. Az apa második házasságából egy leány született: Ágnes. Együd Árpád húga, a nála mintegy harminc évvel fiatalabb féltestvére Svédországban él.

Árpád elemi iskolai tanulmányait szülőfalujában végezte, s élte az akkori – a maitól merőben eltérő – falusi gyerekek élménydús: munkával, játékkal, tanulással teli mindennapjait. A paraszti élet szokásrendje szerint a libapásztorkodás, a kalászszedés, az állatok etetése a gyerekekre hárult. Az iskolában a színjátszókör tagjaként korán megmutatkozott tehetsége, muzsikálásával is sikereket ért el. Társaival saját szórakozásukra ügyességi, helyi népi eredetű játékokat (labdajátékok, métázás, pitykövezés, huhukázás) űztek.

Családja szerető gondoskodása folytán 1933-ban Balassagyarmatra, a Magyar Királyi Állami Balassi Bálint Gimnáziumba került, ahol le is érettségizett. A gimnáziumban nemcsak tanulmányi eredményével tűnt ki, hanem tudatosan fejlesztett testkultúrájával is, aminek következtében a Magyar Testnevelési Főiskolán kezdte el felsőfokú tanulmányait. Főiskolásként ismerkedett meg Molnár Istvánnal, a később Kossuth-díjat kapott táncművésszel, akinek hatására ráébredt hivatására: a néptánc, a népzene, a népköltészet kutatásának fontosságára. Főiskolai tanulmányait félbeszakította a második világháború. Nemcsak bevonult katonának, hanem kikerült a frontra is, ahol hadifogságba esett. Bár a hadifogságból az elsők között jött haza, tanulmányait csak 1946-ban fejezhette be.

Mint testnevelőtanár a Csokonai Vitéz Mihály működése révén is ismertté vált híres csurgói gimnáziumban tanított. A szabad művelődés kora volt ez, melyben a fiatal és tetterre kész, kezdeményező fiatalembert

egyenes út vezette a siófoki népfőiskola legendás híru igazgatójához, a táncművész és tánc tudós Molnár Istvánhoz.

Időközben, 1948-ban Csurgón megnősült, felesége Liebstöckl Olga, Liebstöckl Jenő festőművész leánya lett. Házasságukból három gyermek született. Elsőszülött gyermeküket, kislányukat két éves korában ragadta el a halál; fiaik: Csaba és Zsolt.

Együd Árpádot a siófoki népfőiskola és az ott kialakított baráti kör, tanítványi közösség képezte a tánc tudományon keresztül folkloristává, néprajztudóssá. Nevéhez fűződik az ország első diáktánc csoportjának létrehozása Csurgón. Nevelői tevékenysége mellett színdarabokat is rendezett, tánckoreográfiákat készített, táncot tanított, és maga is táncolt tanítványjaival.

Saját pénzen vásárolt magnetofonnal és filmfelvevő géppel nekilátott Somogy falvaiban a szerteágazó néprajzi gyűjtésnek, miközben megtanulta annak módszerét. Gyűjtőmunkája során utazott vonattal, autóbusszal, kerékpáron, és gyalogolt, szekerezett is.

1957-től kezdve rendszeresen kapcsolatban állt az MTA Zenetudományi Intézetével. 1963-ban Kelemen Istvánnal megalapította a Balaton Táncgyűttest, mely a hazai elismeréseken túl külföldi sikereket is aratott. Az együttesnek kereken húsz esztendeig, haláláig segítője, igényes szaknácádója volt.

Ismereteit először a közművelődés keretein belül kamatoztatta: elsősorban mint lelkes, eredményes munkát végző népművelőre figyeltek fel rá. 1960-ban a Somogy Megyei Népművelési Tanácsadóhoz került, annak lett vezetője. 1963-tól a siófoki Perczel Mór Gimnáziumban tanított. 1970-től ugyancsak Siófokon a Kálmán Imre Emlékház, majd a Beszédes József Múzeum vezetője. A pedagógusi pályát múzeumira cserélve elmélyültebben foglalkozhatott a néprajztudománnyal. A siófoki múzeumokkal való kapcsolatba kerülése aztán döntő fontosságúnak bizonyult további életfolyására. 1971-től a marcali Helytörténeti és Munkásmozgalmi Múzeum igazgatója, majd 1975-ben megyei múzeumigazgató-helyettesi kinevezést kapott. Munkája Kaposvárhoz kötötte, de vállalta a naponkénti vagy hetenkénti ingázást, hűséges maradt lakóhelyéhez. Élete utolsó szakaszában a megyei múzeum tudományos főmunkatársaként dolgozott.

Szapu Magda etnográfus, Együd Árpád egykori munkatársa, utóbb hagyatékának gondozója, halála után néprajzi gyűjtéseiből készült három válogatás szerkesztője földink születésének 75. évfordulójára készült pályaképpen ekként emlékezett róla:

„Megyei múzeumigazgató-helyettes volt Kaposváron 1978-ban, amikor kezdő néprajzosként őt megismertem. Ekkor már túl volt első könyvén, a

Somogyi Népköltészet című kötetén. Együd Árpád segítségével találkoztam Somogy jeles embereivel, népművészeivel, táncosaival és fafaragóival. Bejártuk együtt a megye számos települését, részt vehettem gyűjtőmunkájában. Láttam fáradhatatlanul dolgozni, az éjszakai gépelésektől elkábulva bóbiskolni, végtelenül lelkesedni és tehetetlenül szenvedni, ha nem segítettek munkáját. Táncolni is láttam! Úgy táncolt, hogy a legjobbak is félrehúzódva nézték azt, amit ez az aprótermetű, törekeny ember *művelt* két infarktust követően, korát meghazudtolva. Derűs volt, vidám, végtelenül kedves. Utolérhetetlen volt a humora, és nagy csínytevő hírben állt. De ahogy dolgozni tudott! Azt a tempót, amit ő diktált, mi fiatalok sem igen tudtuk követni. Élete során olyan mennyiségű anyagot gyűjtött össze, amely több kutatónak forrásaként szolgálhat tudományos munkájához.”

Gyűjtőmunkáját élete végéig folytatta. Gyűjtött anyagának egy része nem került feldolgozásra, publikálásra, nem valósíthatta meg szülőfaluja monográfiájának elkészítését sem. Az Úr 62 évesen, 1983. augusztus 17-én Kaposvárról szólította magához. Teste választott otthonában, Siófokon pihen.

Gyűjtéseit tartalmazó fontosabb művei

Élete fő művének tartható munkája 1975-ben jelent meg *Somogyi népköltészet* (Somogy néprajza I.) címmel, mely szövegközléssel 539 népi alkotást: klasszikus és új stílusú balladákat, foglalkozásdalokat, *istóriás* és vallásos énekeket, rigmusokat (párosítók, szerelmi dalok, lakodalmi szokások lírája és epikája, mulatódalok, tréfás és gúnydalok, névnapi és jeles napi köszöntők, csúfolók, siratók, virrasztók), népi imákat, gyermekjátékokat mutat be.

Takáts Gyula Baumgarten-, József Attila-, utóbb Kossuth-díjas költő, a Somogy Megyei Múzeumok korábbi vezetője a mű *Köszöntőjében* a magyar nép költészetének kórusában megkülönböztetett hanggal és mélyebb kalapemeléssel üdvözlí a somogyi népköltés kórusát, Vikár Béla gyűjteménye után ezt az Együd Árpád szorgalmával összegyűjtött anyagot. A gyűjtést és a kiadást is, mely erősítő és szellemet, nemzetet nevelő, tápláló erő.

„Ez az erő sugárzik a Somogyi népköltésből is közénk. És kell ez, annak a világnak, amelynek képei e balladai tömörítésekből vagy dalformájú kisebb remeklésekből szólnak felénk, annak a világnak ma mi vagyunk a folytatói. És ezekből – ismerve a költői műfajok természetét – tudjuk, hogy legtöbbször néhány sorukból is jobban megismerjük a múltat, mint a hosszú írások hasábjairól. Mert a népköltési remek, de még az átlagos

szintű is, mindig a lényegyet emeli ki a szereplő és az őt körülfogó világ szép vagy tragikus valóságából.”

Földink még korábban közreműködött *A magyar népzene tára 5. Siratók* (1966) című kötetének gyűjtésében. A halott elsiratásáról mint a magyar vidék halotti-temetési szokásrendjében egykor elengedhetetlen rituális jellegű cselekményéről és a siratóénekekről Együd Árpád a *Somogyi népköltészet* jegyzetei között az alábbiakat írja:

„Kodály Zoltán szerint a siratók (a regösénekekkel együtt) a magyar népzene legősibb rétegéhez tartoznak. Gyűjtésük meglehetősen körülményes, részben azért, mert kiveszőben vannak, másrészt azért is, mivel intim érzelmi megnyilvánulásuk miatt nehezen hozzáférhetők. [...] A halottsiratókat kizárólag nők mondják, amelyek sosem egymagukban hangzanak el, hanem mindig közösségben. Bár teljesen szubjektív jellegű műfaj a sirató, a közösség azonban mindig igényelte. Ma már teljesen kiveszőben van Somogyban. A magyar nyelvterület archaikus vidékein azonban teljes élő formában ma is megtalálható.”

Miként a '60-as években még szülőfalujában is, ahogy ezt 1959-es perőcsényi gyűjtése is alátámasztja (Tóth Zsigmondné – *Jaj nekem kedves lányom...*). Sőt a század végén Csáky Károly egy 14 éves fiú (!) Pásztor Csaba előadásában rögzítette a falu még élő siratóasszonyától, Koczó Bálintné Lukács Rácheltől tanult *Mi lesz velünk, arany lányom...* kezdetű siratóéneket (Csáky Károly: „*Nem halt meg, csak alszik*”. Dunaszerdahely, 1999).

1981-ben jelent meg *Kaposváron megverték a rézdobot* címmel újabb önálló kötete. Műfajukat tekintve 34 gyermekdal (altató, ringató, hintáztató, mondóka, kiolvasó), 23 lírai dal (szerelmi dal, párosító, lakodalmi dal, táncdal), 4 katonadal (48-as és világháborús nóta), 15 foglalkozásdal (pásztoradal, betyárdal, rabének, béresdal), 6 tréfás és mulatódal, 10 jelesnapi és szokásének, 8 klasszikus és új stílusú ballada található a kötetben. A közölt népdalok gyűjtése nem kizárólag Együd Árpádé, rajta kívül Balla Péter, Dávid Gyula, Kiss Lajos, Kodály Zoltán, Lajtha László, Seemayer Vilmos, Vikár László és Zámbo István somogyi gyűjtéseiből szemezgettek.

Tanulságos idézni a szerzőnek a *Bevezetés*-ben a kiadás céljáról, a közzétett népköltési anyag felhasználhatóságáról, pedagógiai lehetőségeiről szóló gondolatait, melyek nemcsak saját korának, hanem az utókornak is megszívlelendő útmutatóval szolgálnak:

„*Kaposváron megverték a rézdobot* című száz somogyi népdal olyan sorozat közígyényű kiadványa, amelyet haszonnal forgathat mindenki, aki a megyénk népzenei, népköltészeti értékei iránt egy kicsit is érdeklődik, vagy éppen tanulni, tanítani akar belőle. (...) Nem túlozunk, ha azt állítjuk,

hogy alig van társadalmunknak olyan rétege, közösségi alkalomlehetősége (...), ahol ne lehetne felhasználni az életkornak megfelelő játékokat, dalokat, tréfás csúfolókat, balladákat stb.”

Sokat dolgozott a Magyar Rádióval és Televízióval. A berzencei *Zászlós lakodalom* forgatása (MTV, 1976; forgatókönyv: Együd Árpád és Lengyelfi Miklós, rendezte: Farkas István) után külön film is készült róla. A *Röpülj, páva* filmek hazai és nemzetközi sikerei is részint Együd Árpádnak és tanítványainak szakmai kiválóságát tükrözték. Nagydíjat nyert a *Somogyi búcsú* (MTVA, 1977) című kompozíciója és a *Somogyi farsangi pásztorlakodalom* című, az 1979-es *Röpülj, páva* televíziós vetélkedő somogyi bemutatója is.

Gyűjtéseinek posztumusz kiadása

Halála után gyűjteménye a Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum (Kaposvár) állományába került. A hagyatékot dr. Szapu Magda néprajzkutató gondozta, összegezte földink életpályáját, tudományos tevékenységét, és publikált gyűjtéseiből. 1994 és 1998 között az ő szerkesztésében a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága tette közzé három kötetben *Válogatás Együd Árpád néprajzi gyűjtéseiből* című sorozatot.

A válogatás első darabja *1848-as katonadalok és Kossuth-nóták Somogyban* a Kossuth-centenárium alkalmából jelent meg, mely kotta- és szöveggözzel 20 dalt tartalmaz. A dalokat Molnár Éva jegyezte le, az anyaggyűjtést Együd 1960 és 1981 között végezte.

A második *Karácsonyi ünnepkör adventtől vízkeresztig – Téli jeles napi szokások Somogyban* címmel ugyancsak 1994-ben jelent meg. A Kottamelléklet 32 névnapi köszöntőt, pásztorjátékot, karácsonyi köszöntőt, regölést és balázsolást tartalmaz. A kiadványt 12 archív fotó illusztrálja.

A harmadik *Gyermekjátékok. Énekes–táncos, szöveges, mozgásos és sportszerű népi játékok Somogyban* címmel 1996-ban került ki a nyomdából. Szabóné Gondos Piroska főiskolai docens saját gyermekkori élményeire való hivatkozással is ajánlja a kiadványt: „... a gyűjtemény kitűnő lehetőség arra, hogy nevelőintézményeink a sajátosan hazai, szűkebb szülőföldünk múltbeli értékeit megismerjék, az idősebb generáció talán csak felidézze emlékezetében és megtanítsa azokat gyermekeinknek. Őrizve ezzel annak a világnak a kultúrkincsét, amikor még őszintébbek és természetesebbek voltak az emberi kapcsolatok, továbbörökítve az önfeledt vidámság, a felszabadult mozgás, a közös éneklés gyönyörűségét.”

A perőcsényi gyűjtésekről

A hagyatékbba tartoznak földink szülőfalujában végzett gyűjtései is. Perőcsényben Együd 1959. augusztus 20-án 17 felvételt, 1977-ben pontosabb keltezés nélkül 15 felvételt, majd december 27–30. között 48 felvételt, 1978. június 29-től július 3-ig 85 felvételt, végül 1980-ban pontosabb keltezés nélkül egy felvételt rögzített. Az adatbázisban Perőcsény helyszínnel közel 170 felvételt sikerült elkülönítenem. A pontos meghatározást nehezíti, hogy előfordul néhány megkezdett, csak bemondást tartalmazó, majd megszakadó és a kazetta másik oldalán folytatódó felvétel.

A gyűjtött anyag műfaji besorolás szerinti megoszlása:

népdal 34 felvétel

gyerekjáték 25 felvétel (altató, rejtő-kereső, leányjáték, párválasztó, leánykérő, körjáték, kiolvasó, kiszámoló, tekerő, *verbentyű*, *rongázás*)

lakodalmi szokások 24 felvétel (köszöntők, vőfélyversek, dalok, esketési szöveg)

beszélgetések 20 felvétel (gyógyfüvek, népi gyógyítás; komaság, keresztanya-, -apaválasztás; *tebefa*, disznótoros szokások, strázsák; Perőcsény, Salgóvár és Pusztatemplom története; gyermekkor, *füles* hajviselet, bálokról, *kecskerágó* tánc)

hiedelmek (boszorkány, rontás, garabonciás, tüzes ember, házi kígyó, lidérc, átváltoztatott ló) 13 felvétel.

Adatközlők száma 27, és találunk 7 adatolatlan felvételt is.

Az adatolatlan felvételeket végighallgatva és összehasonlítva a nevesített adatközlők hanganyagával, továbbá helyismeretem alapján a következő feltevésekre jutottam:

- 80/A – 20–23. jelzetű négy felvétel (strázsákról, újévköszöntő, *bídosó* és lakodalmi vers) adatközlője: *Molnár Bálint* harangozó, s hallható a felvételeken *Szabó Gézáné* is.
- A további három adatolatlan felvétel közül a 81/A – 14. jelzetű felvételen az előző 14 felvétel adatközlője, *Mezei János* hallható, de nem a feltüntetett témáról (népi gyógyítás) beszél, hanem a Pusztatemplomról.
- A 81/A – 15–16. jelzetű két gyűjtés (népi gyógyítás) adatközlője – a két nappal korábbi gyűjtések témája (tudó ember, gyógyítás) és hangja alapján – *Tóth Zsigmondné*, gyermekkorunk mozijegyszedője, a *Zsiga néni*.
- A 80/B – 6–7. felvételen feltüntetett Azaki István néven említett adatközlő neve helyesen – miként ezt a felvételen jól hallhatóan Együd Árpád is megismétli – *Hazafi István*.

Az adatolatlan felvételek azonosítására tett kísérletem eredményével korrigált adatközlőszám 28; közülük nő 16, férfi 12. Legtermékenyebbek: Tóth Zsigmondné és Mezei János 15–15; Darányi Jánosné 13; Árva Józsefné és Szabó Józsefné 12–12; Szabó Géza, Szabó Gézáné és Varga Géza 11–11; Darányi Józsefné 10 felvétel. Az adatközlők közül 2020-ban már csak Szabó Lajosné él.

Hagyatéka

Életművét publikációin túl hagyatéka: mintegy kétszáz magnószalag és félszáz kazetta-filmanyag, illetve fotó- és diafelvétel, valamint tetemes mennyiségű kéziratanyag, illetve levelezése őrzi. Az archív hangzóanyag munkakópiáját az MTA Zenatudományi Intézete a 90-es évek elején elkészítette. Az archív filmanyag (majd 250 tekercsnyi mozgófilm) utómunkálatait, videószalagra rögzítését a Magyar Televízió végezte el. 1991-ben pedig az özvegy jóvoltából sikerült a teljes hagyaték egyesítése. Együd Árpádné a múzeumban látta biztosítva e hagyatékrész szakszerű elhelyezését, gondozását, feldolgozását, közzétételét. Az egyesítést követően elkezdődött a teljes anyag rendezése, nyilvántartásba vétele, a hiányzó adatok pótlása, kiegészítése, illetve mutatózása. 2008-ban pedig elkészült a hangzóanyag digitalizálása. A szakma és a nagyközönség számára a gyűjtemény hangzóanyaga interneten is elérhető: *Együd Árpád-hagyatéka – Digitális hangzóanyag adatbázis* (<http://smmi.hu/egyud/>).

Emlékének ápolása Somogyban és szülőföldjén, a Palócföldön

Halálának 10. évfordulóján a siófoki Kálmán Imre Múzeumban Molnár Árpád, a város polgármestere avatta fel Együd Árpád folklorista, muzeológus emléktábláját. A márvány emléktáblára a bronz portrédomborművet Andrásy Kurta János szobrászművész készítette.

Nevét viselő intézmények Somogyban: 1991 őszétől Együd Árpád Kulturális Központ Kaposvárott, melyben a róla elnevezett alapfokú művészeti iskola működik.

Születésének 75. évfordulóján, 1996-ban országos gyermekjáték-konferencia szervezésével, kiállítással és a *Gyermekjátékok* című kiadvány megjelentetésével tisztelegtek emlékének. Újabbán Somogy megye általános és középiskolás diákjai számára ifjúsági néptáncfesztivált, néptáncverseny hirdetnek a jeles néprajzkutató és koreográfus emlékére.

Kulturális örökségünk részeként Együd Árpád életműve és hagyatéka 2017 őszén Somogy Megye Értéktárába nyert felvételt.

1995. augusztus 17-én Somogy megye, Siófok és Perőcsény önkormányzatai, Pest és Somogy megye múzeumai emléktáblával jelölték meg szülőházát. Ugyancsak a '90-es években vette fel nevét a helyi művelődési ház.

E sorok írója a *Múltunk Emlékei* honismereti, műemlékvédelmi és turisztikai magazin 2003. évi szeptemberi számában *Palócföld szülőtte, Somogyország néprajzkutatója* címmel emlékezett meg földink életútjáról, munkásságáról. Az írás bekerült az *Őrzők, vigyázzatok a strázsán – Honti Füzetek* 10. számába is.

2005-ben a 750 esztendőös Perőcsény rendezvénysorozat keretében tudományos történeti konferenciát tartottunk. Itt hangzott el Matyikó Sebestyén Józsefnek, a siófoki Kálmán Imre Múzeum igazgatójának *Együd Árpád életútja és munkássága* címmel tartott előadása. Együd Árpád személyes ismerője, barátja – aki szintén gyűjtött Perőcsényben, és fájdalom, azóta ő is a minden halandó útjára lépett – előadását ekként zárta: „Kívánom, hogy szülőfaluja, Perőcsény mindig tartsa meg emlékezetében Együd Árpádot, emlékezzen életére és munkásságára, nemes humanizmusára és patriotizmusára.”

A konferencia résztvevői a szüreti felvonulás forgatagában Együd Árpád egykori lakóházánál, emléktáblájánál is tiszteletüket tették. Kovács Sebestény Vera lelkész-tanár rövid emlékbeszédében arra hívta fel a figyelmet, hogy a község jeles szülöttének életútja az utókor számára is tanulságul szolgál: *ne hagyjuk elveszni kulturális értékeinket!*

S bizony, most már a mi feladatunk és kötelességünk, hogy ne engedjük átadni a feledésnek jeles földink szülőföldi emlékezetét. Sajnos, Perőcsényben egykori adatközlőinek majdnem mindegyikét magához szólította a Mindenható, sőt az utána következő nemzedékek képviselői is fogatkoznak.

A Börzsöny-vidéken emlékének ápolása, perőcsényi gyűjtéseinek gondozása, továbbörökítése a nem egészen 300 lelket számláló falu és környéke élő közösségeinek megtisztelő kötelessége.